

יהדות סלובקיה – מבוא כללי

היותה של סלובקיה מדינה עצמאית, וקיומו של ציבור יהודי-סלובקי מובחן, מקשים לעתים על הבנת הרקע המזרח אירופאי של יהדות זו. את יהודי סלובקיה יש לראות קודם כל כנתונים בין ההשפעות של מרכז אירופה מחד גיסא לבין ההשפעות של יהודי גליציה ומזרח אירופה מאידך גיסא.

ככלל, יהודים היגרו למזרח אירופה בעיצומם של ימי הביניים, בתהליך ששיאו במאה ה-18. למרות שיהודים הוזמנו על ידי שליטים פיאודליים לסייע בפיתוח אזורי הספר של מזרח אירופה, הרי שלא בכל מקרה הם קיבלו זכות רשמית להתיישבות.

תנועת יהודים במרחב המזרח אירופאי, תנועה שנבעה מתפקידם הכלכלי כ"עם-תיווך", כללה כמובן גם תנועה בסמוך ואף בתוך הערים הנזכרות. יהודי קושיצה, פרשוב וברדוב, ממחישים עקרון היסטורי זה באופן מובהק: ערים אלו שהיו בימי הביניים ערי מלך בעלות השפעה בורגנית חזקה, לא התירו ליהודים להתיישב בגבולותיהן, עד למאה ה-19. יהודים שהגיעו לאזור ברדוב הסמוכה לגליציה התאפיינו בנטייה חזקה אל עבר החסידות, בעוד שיהודים שהגיעו לאזור קושיצה הסמוכה להונגריה התאפיינו בנטיות משכיליות.

זכות רשמית להתיישבות של יהודים בערים אלו לא ניתנה טרם היות אמנציפציה, כלומר לא לפני השליש הראשון של המאה ה-19. האמנציפציה שיפרה את מצב היהודים קודם כל בכך שהיא איפשרה להם להתיישב בערים, אך באופן פרדוקסלי דווקא האמנציפציה – כלומר עקרון השוויון בפני החוק – תרמה לפלגנות היהודית או להתפתחותם של "זרמים" ביהדות.

בשנת 1867 התקיים קונגרס של רבנים יהודים, בו ניסתה המנהיגות היהודית להגיע לכלל הסכמה לגבי המסגרת היהודית. לכשראה המיעוט השמרני שהרוב עומד לכפות את דעתו הליברלית, פרשו מנהיגיו מהדיון, פנו לשלטונות האימפריה האוסטרו-הונגרית וקיבלו מהם אישור להקים מסגרות נפרדות. הקמתו של "הזרם האורתודוקסי" הביא כמובן להקמת "הזרם הניאולוגי". במקביל, פעלו יהודים שלא לקחו חלק בדיון ושלכן לא ראו עצמם לא כ"אורתודוקסים"

ולא כ"ניאולוגים", לקבלת הכרה בזרם חדש, אותו כינו "סטטוס-קוו-אנטה". בנוסף, קבוצות מסורתיות של יהודים שנטו לחסידות גליציה, שמרו על מסגרותיהם המסורתיות, וכך הלכה והתפתחה במאה ה-19 יהדות מזרח סלובקיה – שהיתה אז כאמור חלק מהאימפריה האוסטרו-הונגרית – סביב ארבעת המרכזים האיידאולוגיים הנזכרים.

אין לראות אף לא בזרם "החסידי" או "האורתודוקסי" זרמים מסתגרים שניסו להחזיר עטרת הבדלנות היהודית-המסורתית ליושנה. אדרבא, במציאות הפוליטית, החברתית והכלכלית החדשה, ראו עצמם רוב היהודים חלק מהמרחב בו התקיימו, למרות עלייתה של האנטישמיות המודרנית שהובילה בסופו של דבר – מבלי שאף אחד כמעט יכול היה כמובן לחזות זאת – לגזענות הפאשיסטית שבתנאי האלימות של מלחמת העולם השנייה באה לידי ביטוי מפלצתי ורצחני.

מלחמת העולם הראשונה הביאה בסיומה להשתרשותה של זכות ההגדרה העצמית שאיפשרה לממש בין השאר את הלאומיות המקומית. כך קמה צ'כוסלובקיה, שבשלב ראשון שמרה ואף קידמה את עקרונות האמנציפציה. ניתן לראות בשנות העשרים את 'תור הזהב' של יהדות צ'כוסלובקיה, שנהנתה – כמו ציבורים יהודים נוספים – מסובלנות ושגשוג שבאו לידי ביטוי בדומיננטיות של יהודים במסחר, במקצועות החופשיים, באדמיניסטרציה וכיו"ב. סממן מובהק נוסף היה רבוי הנכסים הפרטיים שבידי היהודים, כמו גם בנייני הציבור היהודים המרשימים שניבנו בכל אחת מהערים הנזכרות, ובראשם בית הכנסת הניאולוגי בקושיצה.

משנות ה-30, וכחלק מהידרדרותה של היבשת כולה אל עבר הטוטליטריזם, הפאשיזם והגזענות, החלה הידרדרות במצבם החברתי, הכלכלי, הפוליטי-משפטי ולבסוף הקיומי, של יהודי סלובקיה. שיאו של תהליך זה הוא בהשמדת רוב יהדות זו, בין השנים 1942 ל-1944, השמדה שבמקרה של פרשוב וברדוב, יוזמיה באו מקרב הסלובקים עצמם, שלעת הזו כבר נהנו מעצמאות מדינית. קושיצה היתה מאז 1939 חלק מהונגריה, ויהודיה סבלו מגרוש והשמדה בשנת 1944.

לאחר המלחמה, החל תהליך שיקום של הציבוריות היהודית בצ'כוסלובקיה. מיותר לציין שלא היתה דרך לשחזר את העוצמה ואת תחושת השייכות ממנה נהנו יהודי צ'כוסלובקיה עד שנות ה-30'. כך או כך, במקביל לעלייתם של חלק גדול מניצולי השואה לארץ, ובמקביל להגירת חלק משמעותי אל ארצות הים, השתקעו כמה מאות יהודים בסלובקיה בכלל ובערים הנזכרות בתוך כך. פרוק הגוש הקומוניסטי ב-1989, ופרוק הברית הצ'כו-סלובקית ב-1993, חיזקו את ביטחונם העצמי של קבוצות מיעוט רבות, ביניהם של זו היהודית. כך החל תהליך מעניין של "חזרה לשורשים", תהליך שמטבע הדברים ביטוייו מגוונים.

כיום מונים יהודי סלובקיה כמה אלפי נפש. עם כל הקושי של קיום יהודי בתפוצות, אי אפשר שלא להתרשם ממחוייבותם לשמור על קהילתיות יהודית, דבר הבא לידי ביטוי לא רק במבנים משוקמים ובמסגרות חברתיות-דתיות כאלו ואחרות, אלא בתודעת עבר חזקה.

שאלת עתיד יהודי סלובקיה – כחלק משאלת עתיד היהודים בכלל - נותרת כמובן פתוחה.